

O'ZBEKISTONDA ENEOLIT DAVRI TURAR-JOYLARINING JOYLASHISH GEOGRAFIK YECHIMLARI

G'affarov Maqsadbek Qadamboyevich
Urganch davlat universiteti, mustaqil tadqiqotchi
E-mail: gaffarovmaqsadbek4@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolada O'zbekistonning tarixiy-madaniy hududlarida eneolit davri axholisi turar-joylarining joylashish hususiyatlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Xlopin.I.N, Berdiev O.K, Sagdullaev A, Bijanov E.B, Tolstov S.P, Itina M.A, Xolmatov N.U, Juraqulov M.J, Maqsudov F.A, Normadov.D.R, O'rta Osiyo, Kapetdog', Murg'ob, Ustyurt, Janubiy Orolbo'yi, Quyi Zarafshon vodiysi, Qizilqum, Toshkent, Farg'ona, Alan, Isatay va Markaboy, Qoraquduq, Oqtaylik, Yonbosh-4, Tolstov manzili.

ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ РЕШЕНИЯ ПОСЕЛЕНИЙ ПЕРИОДА ЭНЕОЛИТА В УЗБЕКИСТАНЕ

Гаффаров Максадбек Кадамбоевич
Ургенчский государственный университет,
независимый исследователь
E-mail: gaffarovmaqsadbek4@gmail.com

АННОТАЦИЯ

В статье анализируется особенности расположение населённых пунктов историков – культурном территории энеолитического периода Узбекистана.

Ключевые слова: Хлопин.И.Н, Бердыев О.К, Сагдуллаев А, Бижанов Е.Б, Толстов С.П, Итина М.А, Холматов Н.У, Журакулов М.Ж, Максудов Ф.А, Нормадов.Д.Р, Средняя Азия, Капетдог, Мургаб, Устюрт, Низовья Приаралья, Низовья Зарафшон, Кызылкум, Ташкент, Фергона, Алан, Исатай, Маркабой, Корадук, Октайлик, Ёнбош-4, Стоянки Толстов.

GEOGRAPHIC SOLUTIONS OF SETTLEMENTS OF THE ENEOLITHIC PERIOD IN UZBEKISTAN

Gaffarov Maqsadbek Kadamboevich
Urganch State University, independent researcher
E-mail: gaffarovmaqsadbek4@gmail.com

ABSTRACT

The article analyzes the features of the settlements of the Eneolithic population in the historical and cultural regions of Uzbekistan.

Keywords: Khlopin.I.N, Berdiev O.K, Sagdullaev A, Bijanov E.B, Tolstov S.P, Itina M.A, Kholmatov N.U, Jurakulov M.J, Maksudov F.A, Normadov.D.R, Central Asia, Capetdog, Murgob, Ustyurt, Southern Arolboi, Lower Zarafshan Valley, Kyzylkum, Tashkent, Fergana, Alan, Isatay and Markaboy, Karakuduq, Oktaylik, Yonbosh-4, Tolstov settlement.

KIRISH

XX asr adabiyotlar va mustaqillik yillari ilmiy nashrlarda qayd qilingan tarixiy ma'lumotlar vatanimizda neolit davri urug' jamoalarining yangi avlodlari kasbi-korlarini olib borishida erishgan natijalarini yoritishda nazariy manba bo'lib hisoblanadi. Jamiyat taraqqiyoti uzluksiz davom etishi munosabati bilan vujudga kelgan rang-barang muammolarni yechimini ijobiy hal qilish neolit urug' jamoalarining bu turfa olamga chiqqan avlodlarning zimmasiga tushgan edi. Miloddan avvalgi IV ming yillik O'rta Osiyo tarixida yuz bergan o'zgarishlari bilan neolit davri jamiyatida kechgan jarayonlardan tubdan farqlanish hususiyatiga ega. O'rta Osiyo mintaqasida neolit davri urug'-jamoalari joylashishi, turar-joylari tuzulishi, xo'jalik sohasining o'ziga hos hususiyatlari jihatidan o'zlashtiruvchi va ishlab chiqarish xo'jaligi hududlarining geografik chegaralari mavjud edi. Chunonchi O'rta Osiyoning bepayon hududlar geografik manzarasini (dashtlar, tekisliklar, daryo irmoqlari, tog' etaklari) da umr guzaronlik qilgan aholi ovchilik, baliqchilik va termachilik kabi o'zlashtiruvchi xo'jalikni olib borib, neolit davri iqtisodiy munosabatlar asosini tashkil etgan bo'lsa, Janubiy Turkmanistonning Kapetdog' oldi etaklari va Murg'ob daryosi havzasi atroflarida istiqomat qilgan aholi tomonidan turar-joylar qurishida yangi ixtirolar paxsa-guvakni ishlatganlar. Ularning xo'jaligi "qayr" dehqonchiligi, xonaki chorvachiligi sohasini olib borib, ishlab chiqarish xo'lajigini yo'lga qo'yganlar. Miloddan avvalgi IV ming yillikda O'rta Osiyo mintaqasida mis-tosh davri boshlanib, u ibtidoiy jamoa tuzumi tarixida o'ziga hos belgilarga ega edi.

O'rta Osiyo mintaqasi tarkibiy qismi bo'gan Valanimiz hududida neolit davri urug'-jamoalarining eneolit davrida xo'jalik sohasini rivojlantirishda olib borgan tarixni yoritish nazarga olingan.

ASOSIY QISM

O'rta Osiyo mintaqasi geografik joylashishi jihatidan farqlanish hususiyatiga ega bo'lgan hududlarda neolit davri urug' jamoalarining yoyilishi ularning xo'jalik sohasini rivojlanishining o'ziga hos hususiyatlari o'zlashtiruvchi xo'lajiklarda saqlanib qolishi, eneolit davrida davom etgan bo'lsa (Ustyurt chinki, Janubiy Orolbo'yi, Quyi Zarafshon vodiysi, Qizilqum) Janubiy Turkmanistonda istiqomat qilgan aholi ishlab

chiqarishning yangi shakli, ya'ni qo'shimcha oziq-ovqat mahsulotlari, o'troqlashgan kundalik hayot, bunyod qilingan turar-joylar uzoq muddatlarga xizmat qilishi, uy chorvachiligi hamda hunarmandchilikni ko'ptarmoqlarini rivojlantirish, savdo aloqalari yo'lga qo'yish kabi belgilari bilan jamiyat iqtisodiyotini rivojlantirish bo'lgan.

Tadqiqotchilar qayd qilishicha, O'rta Osiyo eneolit davrida xo'jalikni olib borgan aholini quyidagi innovatsiyalarni ixtiro qilib, xo'jalik manzarasini belgilab bergan:

- Shakllangan ziroatchi chorvachilik xo'jaligi asosida mustahkam o'troq hayot va sug'orma dehqonchilikning vujudga kelishi;

- Katta hududlarning jadal o'zlashtirilishi va hududiy joylashishi zichligining o'sib borishi;

- Metallurgiyaning paydo bo'lishi va rivojlanishi natijasida ishlab chiqaruvchi kuchlarning taraqqiy etishi;

- Hunarmandchilik va binokorlik bilimida ixtirolar qilinishi (mis qurollari, zebuziynat buyumlari, humdonlar, ko'p xonali uylar, mudofaa devorlar, xom g'ishtlar, me'moriy rejalashtirish) [1. 2. 3].

O'rta Osiyo hududlarining eneolit davri jamiyatida yuqorida qayd qilingan innovatsiyalar natijalari O'zbekiston hududida xo'jalik yo'nalishlari urug'-jamoalari faoliyatlarida o'z ma'nosini topmaydi. Ustyurt chinki, Quyi Amudaryo, Quyi Zarafshon vodiysi va Qizilqumda istiqomat qilgan neolit urug'-jamoalari uyushmalari geografik muhit, iqlim sharoitidan kelib chiqib, xo'jalik an'alarining tadrijiy rivojlanishi davom etganligini mavjud bo'lgan adabiyotlar ma'lumotlarini asos qilib o'rganish asosiy qismini tashkil qiladi.

Natija, O'zbekistonning Ustyurt, Janubiy Orolbo'yi, Quyi Zarafshon, Qizilqum tekisligi va tog'li (Toshkent va Farg'ona vodiylari) hududlarida neolit davri urug'-jamoalari uyushmalarining eneolit davri turar-joylarida olib borgan xo'jalik sohalari natijalar to'g'risida ma'lumotlar qayd qilindi.

XULOSA

O'zbekiston hududida tekislik va tog'li hududlarda eneolit davri aholisining turar-joylari joylashishi hamda xo'jalik sohasida olib borgan faoliyatlarini o'ziga hosligi to'g'risida yakuniy g'oyalar izohlangan.

O'zbekiston hududining geografik holatini namoyon qilgan tekislik va tog'li hududlarda xo'jalik yo'nalishlarini olib borgan mezolit urug'-jamoalari neolit davrida faoliyatlarini olib borib, mis-tosh davrida mavjud bo'lgan imkoniyat asosida davom ettirganlar.

E.B. Bijanov Ustyurt platosi Borsa-kelmas va Alan va Borliboy hududlarida aholi manzilgohlari Alan, Isatay va Markaboy manzilgohlarida olib borgan qazishma ishlari

natijasida olingan moddiy ashyolarni miloddan avvalgi IV-III ming yilliklarga oidligini qayd qilgan [4].

Tadqiqotchi Ustyurt hududida Qoraquduq, Churuk, Oqtaylik, Adjiboy, Oltuba manzilgohlari ovchilarning neolit davri xo'jaligi to'g'risida ma'lumotlari kuzatilmaydi. Quyi Amudaryo havzasi Sulton Uvays tog'i shimoli-g'arbiy, Yonboshqal'a tevarak-atroflarida Yonbosh-4, Tolstov manzili urug'-jamoalari uyushmalarining mis-tosh davrida xo'jaligi to'g'risida ma'lumotlar arxeologik adabiyotlarda qayd qilinmaydi, ammo Uzboy shimoliy va janubiy hududlarida maskur davr xo'jalik sohalari hamda mozor-qabrlari to'g'risidagi ma'lumotlarni kuzatish mumkin [5].

Charishli, Togolok soylari atroflarida Bala-Ishem-8,9 manzilgohlari madaniy qatlamlaridan hamda Tumek-kichikjik qabridan olingan antropologik ashyolar eneolit davriga mansub bo'lgan [6.7].

Xorazmni Oqchadaryo havzasi hududiga ulanib ketgan Quyi Zarafshon vodiysi hamda Qizilqumda neolit urug'-jamoalari avlodlari eneolit davrida ajdodlari xo'jalik an'alarini davom ettirganlar. Tadqiqotchilar asarlarida Quyi Zarafshon daryosi quyi havzasida neolit davrida o'zlashtiruvchi xo'jalik olib borgan Darvozaqir-1 ona urug'i uyushmalarining bir qismi mis-tosh davrida etnik munosabatlar to'g'risida ma'lumotlarni kuzatish qiyin. [8]. N.I.Xolmatov asarida qayd qilgan ma'lumotlarga ko'ra, Zarafshon quyi vodiysi, Qizilqum hududlari geografik holatini tasvir etgan Echkiliksoy, Daryosoy va Ayakagitma havzalari sohili etaklariga ulangan hududlarda neolit davri aholisining xo'jalik an'analari eneolit davrida davom etgan. O'rta Zarafshon hududida Sozag'on II aholisi mis-tosh davrida mehnat qurollari modernizatsiyasi munosabati bilan jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy xo'lajigini olib borganlar [9].

Sozag'onlik ovchilar aholi soni oshganligi sabab, tevarak-atroflarga ko'chib, Tepaqul soyi o'ng sohili etagida shu atamada qurilgan turar-joyida amaliy mashg'ulotlarini davom ettirishgan degan xulosaga kelish mumkin [10].

Farg'ona va Toshkent hududlarida tog' oldi etaklarida soy bo'ylari sohili tevarak-atroflarida neolit davri aholisi eneolit davrida xo'jalik an'alarini davom ettirganlar. E'lon qilingan arxeologik adabiyotlarga ko'ra, Markaziy Farg'ona tekisligida 80 dan ortiq neolit davri urug'-jamoalari zich joylashib (Zanbar, Yangiqadam, Dorozko'l, Mingbuloq, Uzunko'l va boshqalar) geografik kenglikda mis-tosh davrida ajdodlari kabi-korlarini yo'lga qo'yganlar [11].

Toshkent viloyati Ohangaron vodiysi neolit davri aholisi mis-tosh davrida geografik muhit sharoitida tog'-kon sanoati ashyosidan foydalanib xo'jalik an'alarini olib borganlar [12].

Shu tariqa yuqorida keltirilgan ma'lumotlar quyidagi xulosani qayd qilish imkoniyatini hosil qildi:

- O'zbekiston hududini geografik manzarasini hosil qilgan tog' etaklari va tekislik hududlarida neolit davri urug'-jamoalarining moslashgan geografik kenglikda suv ta'minoti darajasidan kelib chiqib, turar-joylarni o'zgartirib, amaliy mashg'ulotlarini davom ettirganlar.

- Ustyurt, Oqchadaryo havzasida neolit davri urug'-jamoalari vorislari mis-tosh davrida ajdodlari xo'jalik an'alarini moslashgan hududda olib borgan bo'lsa, Sariqamish bo'yi havzasi Davdon irmog'i quyi havzasi janubi-g'arbiy qismida neolit davri aholini bir qismi shimoliy va janubiy Uzboy hududida xo'jalik madaniy jihatidan ixtirolar qilmasdan ko'nikkan mehnat qurollaridan keng foydalanganlar. Turar joylar yerto'la shaklida bo'lgan. Huddi shunday xo'jalik yo'nalishlarda Quyi Zarafshon va Qizilqum aholisi kundalik faoliyatlarida kuzatiladi.

- Toshkent vodiysi Ohangaron daryosi atroflari va Farg'ona vodiysi neolit davri urug'-jamoalari Markaziy Farg'ona tekisligi qulay tabiiy resurslardan unumli foydalangan Ko'lbuloqlik va Selengurlik ovchilarning vorislari yerto'la shaklida chaylalarda istiqomat qilib, amaliy kasbi-korlarini izohlaganlar.

- Eneolit davri urug'-jamoalari uyushmalarining xo'jalik sohalari erishgan zafarlarining bronza jamiyati rivojlanishiga ta'sir etish jarayonini alohida mavzu sifatida o'rganishni taqozo ertadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI: (REFERENCES)

1. Хлопин.И.Н. Энеолит юго-запада Средней Азии// Средняя Азии в эпоху камня бронзы – М-Л; Наука. 1966. – С. 92-93.
2. Бердыев О.К. Новые раскопки на поселениях Песседжикдепе и Чакмакли депе// Каракумские древности. –Ашхабад.1968. Вып-II. – С. 10-17.
3. Сагдуллаев А. Қадимги Ўрта Осиё тарихи. – Тошкент.: Университет. 2004. –Б. 23-26.
4. Бижанов Е.Б. Новые данные о неолите Юго-Западного Устюрта// Вестник Каракалпакского филиала АН УзССР – Нукус. 1980. №3. – С. 70-75
5. Толстов С.П. По древним дельтам Окса и Яксарта. – М. Наука. 1962. – С. 23-38.
6. Итина М.А. Работы Узбойского отряда в 1957 г//КСИЭ. – М; 1957. Вып-XXVI. – С. 105-113.
7. Итина.М.А. Памятники первобытной культуры Верхнего Узбоя//ТРХАЭЭ. – М.; Наука. 1958. Т-II. – С. 258-308.
8. Холматов Н.У. Мезолит и неолит Нижнего Зарафшана-Ташкент.: Фан. 2007. – С. 27-44.

9. Журақулов М.Ж. Холматов Н.У. Самарқанд Университети тадқиқотлардан//Ўзбекистонда археологик тадқиқотлар. 2003 йил.-Тошкент. 2004. №4. – Б. 38-41.
10. Холматов Н.У. Тепақул неолит даври макони тадқиқотлари саҳифасидан//Ўзбекистонда археологик тадқиқотлар 2002 йил.- Тошкент. 2003. №3. – Б. 61-65.
11. Мақсудов Ф.А. К проблеме сложения производящего хозяйства в Ферганской долине//История и археология Турана. – Самарқанд. 2017. №3. – С. 45-58.
12. Нормадов Д.Р. Куйи Оҳангарон ҳавзасида Бурганлик маданиятига оид мулоҳазалар// Марказий Осиё тарихи ва археологияси: Анъаналар, инновациялар ва материаллар. –Тошкент. 2021. – Б. 185-189.